

A NYITÁNY MINT BEFEJEZÉS

– Mészöly Miklós *A Napló* című regényterve –

URBANIK TÍMEA

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Szakképzési, Felnőttképzési és Tudásmenedzsment Intézet Művelődéstudományi Tanszék
főiskolai docens

molnarne.urbanik.timea@szte.hu

ORCID 0000 0002 8228 2384

The Opening as an Ending to an Unfinished Novel by Miklós Mészöly

The diary as a genre appears in Mészöly's prose in several forms. Among the characters in his prose are diarists, many of whom make a point of taking notes. His essays, and his library, show that he was a keen reader of this most personal of genres. Mészöly has published essay collections from his own writing and reading diaries, which bring us closer to the questions of the writer's oeuvre and to the nuance of his thinking. Personal memoirs and autobiographies are also important sources for his approach to history. One of the key words in his unfinished novels is 'diary', and a fragment of a manuscript text, *The Diary*, can be read as the opening of a novel or as a symbolic closure to his oeuvre. The interpretations of the mottoes of the manuscript and of the overture's setting is a summary of the fundamental questions of Mészöly's prose poetics. This overture, written in the late stages of Mészöly's career, is also a symbolic opportunity for closure, a formulation of the paradoxes specific to Mészöly.

Keywords: unfinished novels, diaries, Miklós Mészöly

■ A naplóra mint műfajra tett utalás Mészöly prózájában többféle formában megjelenik. Prózájának szereplői között vannak naplóírók, sokuknak fontos, hogy jegyzeteket készítsenek. Esszéiben is olvasható, s könyvtára is igazolja, hogy olvasmányai-ként szívesen választja ezt az egyik legszemélyesebb műfajt. Mészöly esszéköteteiben publikál a saját műhely- és olvasónaplóiból, melyek közelebb visznek az írói műhely kérdéseihez, gondolkodásmódjának árnyalásához. Történelemszemléletének is fontos pillérei a személyes emlékezések, önéletírások. Regényterveinek egyik kulcsszava a napló, s egy kéziratban maradt, *A Napló* című szövege egy regény nyitányaként, illetve az életmű szimbolikus lezárásaként is olvasható. A kézirat mottói és a nyitány alaphelyzetének értelmezése a mészölyi prózapoétika alapvető kérdésfelvetéseinek összegzése. A sajátos mészölyi paradoxonok jegyében ez a pálya kései szakaszában írott szöveg a lezárás szimbolikus lehetősége, megfogalmazása is egyben.

A napló tehát Mészöly egyik kedvelt, különösen nagy figyelemmel követett és olvasott műfaja volt. Könyvtárában számos ilyen műfajú könyv található, a teljesség igénye nélkül: Andorka Rudolf, Baskircsev Mária, Blaha Lujza, Csáth Géza, Csoóri Sándor, Füst Milán, Erdélyi János, Van Gogh, Goldziher Ignác, Che Guevara, Jókai Mór, Jósika Miklós, Franz Kafka, Kemény Zsigmond, Miroslav Krleža, Kosztolányi Dezső, Kölcsey Antónia, Lukács György, Katherine Mansfield, Mérei Ferenc, Anna Nahowski, Romola Nizsinszkij, Rákóczi László, Jules Renard, Rétyi Péter, Rónay György, Szántó Judit, Széchenyi István, Lev Tolsztoj, Tóth Péter, Vajda Jánosné Bartos Rozália, Cosima Wagner, Virginia Woolf vagy Zadavec Páter naplói.¹

Személyes jellegű napló írásáról a PIM-ben található hagyaték alapján Marjánovics Diána számol be a *Naplók, jegyzetek, önéletrajzok, interjúk* címen jegyzett dobozban található 1977-es naplóra utalva.² Jellemzően inkább írói naplókat készített Mészöly: feljegyzéseket, kijegyzéseket, folyamatosan végzett, melyek műhely-/olvasónaplóiban találhatóak.³ S melyekből közöl is részleteket, mutatóványokat rendszeresen *Napló* jegy-

¹ Az adatok a Mészöly-könyvtár feldolgozásából származnak, melyet Molnár Tamással végeztünk el, s melynek listája hozzáférhető és kereshető az Illyés Gyula Megyei Könyvtár katalógusában, a megyei katalógus összetett keresés felületén lelőhelyként a Mészöly Miklós Múzeum opciókat alkalmazva. Hozzáférés: 2023.05.05, <http://corvina.igyuk.hu/WebPac.tmmk/CorvinaWeb?action=advancedsearchpage>.

² HORVÁTH-MÁRJÁNOVICS DIÁNA, *Örökölt blendével látni. Az 1960-as évek prózája és a Mészöly-hagyaték*, hozzáférés: 2023.05.05, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23378/horvath-marjanovics-diana-phd-2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 50.

³ MÉSZÖLY MIKLÓS, *Műhelynaplók*, kiad. THOMKA Beáta és NAGY Boglárka (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2007). A továbbiakban a főszövegben szereplő oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

zetek, *Notesz* címmel folyóiratokban⁴ és esszéköteteiben.⁵ A naplók fontos írói alapanyagot szolgáltatottak az íráshoz. Thomka Beáta a műhelynaplók feldolgozása kapcsán állapítja meg:

A kitartó, türelmes jegyzetelés erősíti a belátást, hogy dinamikus alkata, impulzivitásra való hajlama ellenére Mészöly alapállapota a magányos szemlélődés, tépelődés, elmélyülés volt. A kivételes művészi, szellemi, intellektuális befogadó-képesség valamely erős hatású gondolat, élmény, benyomás, látvány lassú, évekig, évtizedekig tartó emésztésével társult. Ehhez rendelte a montázs, felcserélés, forgatás, visszatérítés, ismétlés, újrafelhasználás, variálás, beékelés műveleteit.⁶

A feldolgozott *Műhelynaplók* számos naplóra tett utalást tartalmaznak. A *Muslincák* tervezett munkájának jegyzetei között szerepel ez a megjegyzés az első fennmaradt műhelynaplóban (*Motívumok [1948–1955]*): „Utánanézni: a felvidéki lány naplójának!” (67, 73); Novalis naplója (224); Emléksorok néhai Szláviné naplójából (443), 1985-ös feljegyzések. A 8. napló *Kijegyzések 1978. szept.–1985-ig* könyvészeti adattalójában két napló is szerepel: „Goncourt-ok Napló –”; „[Eugene] Delacroix, Napló, (Officina, 1942.)” (475). És akad idézet Kölcsey naplójából is (487).

Esszérezletekben is megmutatkozik a műfaj: „Például a napló is; a hamisság más változata. Akárhogy – de mutatkozás: nem mutatódás.” (557).⁷ Jósika Miklós emlékiratairól pedig a következőket jegyzi meg: „Jósika (Napló): személyes, elfogult, szókimondó, tárgyilagos stb. – így lett túlélő. Csak mikor irodalmat akart írni... / Modell, mint jelenség” (580).⁸

⁴ MÉSZÖLY Miklós, „Naplójegyzetek”, *Jelenkor* 5, 6. sz. (1962): 693–699; *Jelenkor* 6, 1. sz. (1963): 56–59; *Kortárs* 9, 6. sz. (1965): 980–983; *Kritika* 7, 3. sz. (1969): 25–30; *Kortárs* 21, 4. sz. (1977): 612–613; MÉSZÖLY Miklós, „Notesz” *Jelenkor* 14, 9. sz. (1971): 801; *Jelenkor* 14, 10. sz. (1971): 900; *Jelenkor* 14, 11. sz. (1971): 986; *Jelenkor* 14, 12. sz. (1971): 1072; *Jelenkor* 15, 1. sz. (1972): 22–29; MÉSZÖLY Miklós, „Érintések: Esszénapló”, *Alföld* 22, 7. sz. (1976): 52–59; *Jelenkor* 16, 11. sz. (1976): 1033–1038; *Jelenkor* 20, 10. sz. (1977): 871–875; *Jelenkor* 21, 1. sz. (1978): 7–11; *Jelenkor* 21, 10. sz. (1978): 910–916; *Jelenkor* 21, 12. sz. (1978): 1098–1101; *Jelenkor* 22, 2. sz. (1979): 114–118; *Jelenkor* 22, 3. sz. (1979): 221–226; *Jelenkor* 24, 7–8. sz. (1981): 603–613; *Kortárs* 27, 5. sz. (1984): 717–726; *Jelenkor* 29, 5. sz. (1986): 413–424.

⁵ MÉSZÖLY Miklós, „Notesz; Naplójegyzetek”, in MÉSZÖLY Miklós, *A tágasság iskolája*, (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), 289–312, 320–329, 329–370; MÉSZÖLY Miklós, „Notesz; Naplójegyzetek”, in MÉSZÖLY Miklós, *Érintések* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980), 106–116, 156–161, 161–247; MÉSZÖLY Miklós, „Notesz; Naplójegyzetek”, in MÉSZÖLY Miklós, *A pille magánya* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1989), 79–86, 123–126, 127–195.

⁶ THOMKA Beáta, „Kijegyzések, beragasztások, törmelékek: Mészöly Miklós naplónoteszei”, *Jelenkor* 45, 10. sz. (2002), hozzáférés: 2023.05.05, <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/251/kijegyzesek-beragasztasok-tormelekek>.

⁷ Variáns: MÉSZÖLY Miklós, *A pille magánya* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1989), 171.

⁸ JÓSIKA Miklós, *Emlékirat* (Budapest: Magyar Helikon Kiadó, 1977) (MMK 2305). A Mészöly-könyvtár feldolgozása során minden könyv egyedi azonosító számot kapott, pecsét formájában, Mészöly Miklós könyvtára felirattal. A bibliográfiai adatokat követő jelölés erre vonatkozik.

Egy könyvészeti listában két napló is megtalálható: Balázs B.[é]la Napló 1903–1914.; James Woodforde lelkész naplója (617). A *10. naplóban (Kijegyzések 1983–1985-ig [vegyes])* közel 50 oldalon keresztül jegyzeteli Cosima Wagner *Naplójának* szövegét (166–213).⁹ A *Műhelynaplók* tanúsága szerint a feljegyzések között további tételek is szerepelnek: „Keresztesi József: Egykori eredeti naplója, 1882” (698). „Keresztesi József: Naplója” (1882) (759). „Horváth István. Mindennapi [Pest-budai naplója] (1805–1809)” (737).¹⁰ „Teleki Sámuel úti naplója 1795-ös évi [kelet-afrikai látogatásával kapcsolatban] (Marosvásárhely, 1908.)” (761) Stendhal *Levelek, naplók* (881).

A *Személyesség új alternatívái* című, a *Műhelynaplókban* olvasható, kötetben nem publikált Mészöly-esszé a téma kapcsán – az univerzálódás gondolatához példaként – a napló műfaját elemzi:

Kérdés azonban, hogy a mai univerzálódási hullám nem takar-e mást, mint amit értelmezésünk szerint mutat. Vegyük az irodalmat, példának. Azon belül is a napló személyességét s egyúttal a funkcióját. Mindez ideig a napló lényegében dialógus volt egy olyan világgal, amely valamennyiünk „érdekében áll”, hogy egyáltalán „viszonyunk” lehessen – hogy lehessünk. Egy ilyen napló még az igényelt, az elfogadott integrálódás pozíciójából jelentette be a maga különbségét. Külön tartalmait és értékeit is úgy jelentette be, hogy azok nem önmagukban legitimek, hanem egy konszenzuális világgal kapcsolatban. Mai zsargonnal: még nem került előtérbe bennük a személyesség mint esztétikai, etikai, mint szemléleti lázadásá finomított elidegenedettsé – mint a világgal egyenértékű különvilág; mint független létezési magán-státusz kifejeződése. (606.)

A személyesség, az integráció és a konszenzus kereteiben egyfajta dialógus volt eredetileg a napló műfajában Mészöly szerint. A napló alapja a környezethez való viszonyulás volt, nem az individuum külön világa. A kései töredék mottóiban épp az „én” és a személyes lesz az egyik kiemelt téma. A kezdő Schelling-idézetet „Miért van a valami, miért nem inkább a semmi?”, mely a semmi és a valami révén egy alaphelyzetre kérdez rá, követik Kierkegaard identitásközpontú kérdései: „Hol vagyok? Ki vagyok? Mi az, hogy világ? Miért vagyok?” Majd Juan Dolores állításában „Én egy odaadó semmi vagyok.” összeérni látszik a kezdőkérdések témája a semmi révén. A későbbiekben foglalkozom még a mottókkal, forrásaikkal és életműbeli megjelenéseikkel.

A Mészöly-féle intertextualitás egyik első szakirodalmi megjelenése, felfedezése és azonosítása is épp egy napló szövegéhez köthető, Wesselényi István *Sanyarú világ*

⁹ Cosima WAGNER, *Napló 1869–1883*, vál., ford. HAMBURGER Klára (Budapest: Gondolat Kiadó, 1983) (MMK 894).

¹⁰ HORVÁTH István, *Mindennapi. Horvát István Pest-Budai naplója 1805–1809* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1967) (MMK 312).

című, 18. század eleji naplójához.¹¹ Mészöly Cosima Wagner naplóját és Baskircsev Mária naplójának szövegrészleteit építette szövegébe, a *Sutting ezredes tündöklése*¹² című írásába (utóbbit a *Feljegyzések 1987-ig* című, kéziratban maradt naplófüzetben 46 oldalon keresztül jegyzetelt ki).¹³ Krmann Dániel (1663–1740) evangélikus püspök *Küldetésem története*¹⁴ című naplójának szövegrészletei pedig a *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa*¹⁵ című Mészöly-írásban beazonosíthatók.¹⁶ Az összes intertextus, amelyet Mészöly használ ezekben az írásaiban, jelöletlen, s mind 18–19. századi naplórészlet. Mészöly megtartja az átvett szövegrészek nyelvi sajátosságait, elsősorban a kiemelés és a kihagyás eszközeivel él.

A naplók életműbeli megjelenésének másik aspektusát jelentik, hogy Mészöly prózájának szereplői között vannak naplóírók, akiknek fontos élettevékenysége, hogy jegyzeteket készítsenek. Az önéletrajzi vonatkozású *A vendég* című interjúban például egy megsemmisült napló jelenik meg:

A: A Gross-Born-i tüzérkiképző táborban ott égett egy napló – „Egy közlegény észrevételei”...

B: És? Ki emlékszik rá? Anakronisztikus.

A: Az micsoda?

B: Ez szórszálhasogatás. Csak annyit mondtunk, hogy anakronisztikus.¹⁷

¹¹ JANKOVICS József, „Sanyarú világ: Wesselényi István vendégszövegei egy Mészöly-novellában”, in *„Tagjai vagyunk egymásnak”. A Tarzusi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, szerk. ALEXA Károly és SZÖRÉNYI László (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó–Európa Alapítvány, 1991), 156–165; WESSELÉNYI István, *Sanyarú világ* (Budapest: Kriterion Könyvkiadó, 1983) (MMK 773).

¹² GYÓRI Orsolya, „Mészöly Miklós *Sutting ezredes tündöklése* című beszélyének szövegköziségéről”, *Irodalomtörténet* 39, 4. sz. (2008): 593–609.

¹³ BASKIRCSEV Mária, *Naplója I–II.* ford. NYÍREŐ Éva (Budapest: Világirodalom, é. n.) 3. kiadás (MMK 74., 75). Köszönet a kézirat kutatásának lehetővé tételéért a szekszárdi Irodalom Házából Lovas Csillának. A kutatás egyik részeredménye egy konferenciárészvétel: URBANIK Tímea: *Női napló férfi olvasója/írója (avagy hogyan jegyzetelte ki Mészöly Miklós Baskircsev Mária naplóját)*, TNT Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport, 17. NYIM: Nyelv, Ideológia, Média konferencia, SZTE, Szeged BTK, 2022. szeptember 23–24.

¹⁴ KRMANN Dániel, *Küldetésem története* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984). (A könyv a Mészöly-könyvtár 2002-es feldolgozásakor nem volt a könyvtár része.)

¹⁵ MÉSZÖLY Miklós, „Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa”, in MÉSZÖLY Miklós, *Sutting ezredes tündöklése* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987), 49–64.

¹⁶ BOVIER Hajnalka, „A napló Mészöly Miklós írásművészetében”, *Iskolakultúra* 11, 4–5. sz. (2011): 67–74, hozzáférés: 2023.05.05, <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21144/20934>.

¹⁷ MÉSZÖLY Miklós, „A vendég”, in MÉSZÖLY Miklós, *Szárnyas lovak* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987), 274.

Interjúkban is emlegetett tény, hogy a háború előtt és közben kézíratai semmisültek meg a szerzőnek.

Az *atléta halálában* egy hasonlóképpen megsemmisült naplót, P. N. nyolcszázas futófenomén edzésnaplóját említik: „Állítólag a naplója is elégett vele együtt, amit az edzéseiről vezetett. Azt hiszem, én tudom csak, Bálint milyen gyerekes görcsösséggel bízott benne, hogy egyszer még kezébe kerül ez a napló, s össze tudja hasonlítani a sajátjával. De hát ez is csak adat, egy a sok közül.”¹⁸ Mészöly hőse, Őze Bálint cikket, interjúkat gyűjt, ezekből kiemel információkat, edzésnaplót vezet, Mészölyéhez hasonló adatgyűjtési módszereket használ.¹⁹

A *Családáradásban* Júlia vezet naplót, mely fontos dokumentummá is válik a történetben. A napló műfaja körüli párhuzamok megfogalmazása változatos, többféle metafora kapcsolódik hozzá: a leltár, a jegyzőkönyv és a vízjel egyaránt árnyalják a képet. „A mélyvízi leltárról azonban nincs hiteles napló. Ami tudható – az másfajta jegyzőkönyv; akár egy lidérces költemény vízjele.”²⁰ A vízjel sajátos mészölyi terminus, mely az előtér, háttér, a mintázat, a mögöttség és a rétegeesség sokféle jelentéstartalmait hordozza magán.²¹ A billentés, a realista kép öt centis ferdítése, melyben Mészöly a maga játékerét szívesen határozza meg, a nézőpont máshova helyezése is lehet a napló műfajának sajátossága:

Szeretet áradt szét benne, elnéző és gyengéd részvét, s szinte gyermekének tudta tekinteni az egész magához fogadott családot, rokonságot, atyafiságot, a barátok és ismerősök nyüzsgését – míg aztán egyszerre meg nem billent minden, mint távoli földrengéstől a kép a falon.
Ilyen apró rengés volt a napló.²²

A *Magyar novellában* az elbeszélő nővére, Eszter vezet naplót és a jegyzetfüzetéből származik a novella szövegének egy része, a Dacó házaspár története. Thomka monográfiájában átjárást rajzol fel a két szöveget, a helyszínt és a műfajt érintve:

A *Magyar novella* egyik szereplője, az elbeszélő nővére, Eszter időnként naplót vezet, melyre a narrátor a *szétbombázott sárbogárdi parókia vendégszobájában* bukkan majd rá. A *Családáradásban* még áll e parókia, és Júlia az a kiemelt

¹⁸ MÉSZÖLY Miklós, *Az atléta halála* (Pécs–Pozsony: Jelenkor Kiadó–Kalligram Könyvkiadó, 1998), 47.

¹⁹ Vö. BOVIER, „A napló Mészöly Miklós írásművészetében”, 67–74.

²⁰ MÉSZÖLY Miklós, *Családáradás* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995), 34.

²¹ BÁNYAI János, „Vízjel és teória”, *Hungarológia Közlemények* 23, 1–2. sz. (1995): 27–34; SZILASI László, „Pleonazmus: a vízjel retorikája”, in SZILASI László és HÁRS Endre, *Lassú olvasás* (Szeged: ICTUS-JATE, 1996), 158–160; URBANIK Tímea, *Prózaszilipek: Intratextualitás Mészöly Miklós prózájában* (Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2022), 179–182, <https://doi.org/10.14232/jgyk.ut.2022>.

²² MÉSZÖLY, *Családáradás*, 18.

figura, aki ugyancsak naplót vezet, tehát bizonyos értelemben osztozik az elbeszélő szerepkörében. E motívum háttérében Mészöly többször emlegetett tervének, *A napló* című műnek a gondolata is fölsejlik.²³

Mészöly másik monográfiája, Szolláth Dávid figyelmeztet arra, hogy a művekben szereplő naplóiírók rendre női alakok, s határozott állítást tesz arról, hogy ennek milyen prózapoétikai következményei vannak, lehetnek: „a fragmentáltság, az írás vállalt, reflektált esetlegességei – azaz a később a prózafordulat során felértékelt prózapoétikai jegyek – női karakterisztikumot kapnak.”²⁴

A *Családáradás* értelmezésekor Thomka jelzi, hogy „A regény utolsó oldalainak egyike közvetlenül utal annak a külső személynek a jelenlétére, aki közvetítőként áll az olvasó és e megáradt, rendhagyóan kusza nagycsalád *lelassult létezése* közé.”²⁵ A névtelen krónikás hangneme több Mészöly-műből ismerős. A *Családáradásban* így szól:

A névtelen krónikás is zavarban van.

Sietni kell hát? Vagy lehet, hogy mégis ábránd? – hogy vajon lehet egyáltalán pontot tenni egy mindig újra parttalan áradás végére? S hol is *kezdődhet* ez a pont? Júlia valóban csodálatos klimaktériuma mutatkozhatna krónikás trükknek is, (ha az olvasó úgy akarja) – és nem megakadályozható. Ám akkor aligha nyújtottunk többet... – de minél?! mint, mint, például...? Akkor már egyszerűbb és tisztább, ha semmit nem akarunk *nyújtani* (s főképp nem ráfogások tetszetős csapdáit) – csupán alázatosan helyet adni a tények képzeletének és mágiájának. Ilyen közönségesen vagyunk némák, de nem figyelmetlenek.²⁶

A metapoétikát és az írói bizonytalanságokat a tárgyilagos költőiséggel megfogalmazó hang talán a 80-as évektől bukkan fel markánsabban Mészöly pályáján, s ez a hangütés az utolsó töredéknek is sajátja. Balassa Péter a *Wimbledoni jácint* című novelláskötetet értelmezve fogalmazta meg:

Mészöly mostani elbeszélőművészetének van még egy figyelemre méltó sajátja. A látszat ellenére ugyanis e művek szubjektuma nem a szövegszerűen megformált, megszólaltatott krónikás (hiszen az maga is narratív elem, persona, fiktív alak), hanem az elbeszélés egyre személytelenebb szelleme, ez a különös, öregkori tárgyilagosság, objektivitás, ellenállás és rezignáció, amely/aki nem más, mint a torzóforma, a vázlat véglegességének egyensúlyi feltétele. Arról a nagyon személyes, perszónálisan mégsem megjelenő beleoldódásról van szó

²³ THOMKA Beáta, *Mészöly Miklós* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995), 133.

²⁴ SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020), 379.

²⁵ THOMKA, *Mészöly Miklós*, 133–134.

²⁶ MÉSZÖLY, *Családáradás*, 137.

az anyagba, a történet hordalékszerű áradásába, magának az áradatnak a melankóliájába, ami jelentékeny öregkori műveket alkotni képes írók, művészek visszatérő sajátja. A túlfűtött tárgyiaság, és a nagyon reális, nagyon földközeli, érzéki nemtörődömség, „hanyagság” és lomposság objektivitása: önkéntelen líra. Ez az objektív líra a felszívódásban, a visszatérésben, a természeté átváltozásban keresi az örökkévalóság, a megmaradás cselét-esélyét.²⁷

A *Wimbledoni jácint* című kötet címadó és egyben első novellájának alcíme: *In memoriam 1949–1989*, mely a teljes kötet anyagát jellemző időkezelés és emlékező mentalitás megjelöléseként is értelmezhető. A kötet szinte minden írásához tartoznak szerzői, elbeszélői epilógusok, melyekben metapoétikai elemként a művek keletkezésének szituációja, a befejezhetetlenség és az adott életanyag, téma, emlék kifejezhetetlensége fogalmazódik meg.²⁸

Mészöly esszéinek egy része is olvasható egyfajta írói naplóként, melyben az olvasmányélményei, gondolatai megfogalmazódnak. Határ Győző *A tágasság iskolája* című esszékötetet írói naplóként olvassa.²⁹ Mészöly *Munka közben* gyűjtőcímmel publikált olyan esszéket, melyek egy-egy művéhez kapcsolódó munkanaplók. Az *ablakmosóról*, *Az atléta haláláról*, a *Saulusról*, a *Nyomozásról*, a *Filmről*, a *Merre a csillag jár?*-ről vannak ilyen írásai.³⁰ „Az *Alakulások* egy keletkező mű stilizált munkanaplója”³¹ – ahogy Szolláth fogalmaz. A szöveg alakulásának időhöz is kötni próbált, fragmentált formája. A *Pontos történetek, útközben*³² útinaplóként is olvasható, hasonlóan Polcz Alaine Mészöly halála után kiadott útirajzaihoz.³³ Mészöly *Egy jövőendő nemzet tudat felé* című esszéjében a *Régi Újság* címmel körvonalaz egy lehetőséget az „emlékezet megcsapolására”:

Társadalmi és nemzetpolitikai megfontolás: a személyes és kollektív önismertet mélyítheti el és teheti gazdagabban tárgyszerűvé, ha a személyes múlt ismeretanyaga – a széles körű önkéntes publikussággal – kollektív ismeretanyaggyá is válik.

Ezt az utóbbit biztosítaná, ha a vállalkozás folyamatossá tételét olyan újság létrehozásával oldanák meg, melynek anyagát kizárólag az egykorú események

²⁷ BALASSA Péter, „Mennyi, ami tudható?”, in *„Tagjai vagyunk egymásnak”*, 185–187.

²⁸ Vö. URBANIK, *Prózaszilipek*, 51.

²⁹ HATÁR Győző, *Irodalomtörténet. A tátongas iskolája* (Békéscsaba: Tevan Kiadó, 2010), hozzáférés: 2023.05.05, http://resolver.pim.hu/dia/Hatar_Gyozo-Irodalomtortenet-01420.

³⁰ MÉSZÖLY Miklós, „Munka közben: Egy darab ürügyén”, „A létezés rekordja: Naplójegyzet az *Atlétához* és a *Saulushoz*”, „A »természetes jelentkezés« térképe: Regényforgatás”, in MÉSZÖLY, *A tágasság iskolája*, 179–193, 457–459, 457–458.

³¹ SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 336.

³² MÉSZÖLY Miklós, *Pontos történetek, útközben* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1970).

³³ POLCZ Alaine, *Leányregény* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2000), *Karácsonyi utazás (Halál és cserepek)* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2002).

begyűlt leírásaiból, felidézéséből válogatnák ki: emlékezés, napló, levél stb. formájában, kiegészítve egykorú személyes-családi fotókkal, faksimilékkel stb. A közölt anyagok történelmi ideje szükségképpen változatos lenne – segítségüket mégis az adná, hogy az „elmúlt idők” virtuális jelenidejébe sorjázódna be minden írás.³⁴

Egy másik kezdeményezés – mely a kultúrpolitikai környezet miatt csak részlegesen valósulhatott meg – a *Magyar Tallózó* tervezete volt, melyet Mészöly Szörényi Lászlóval, Fogarassy Miklóssal és Lukácsy Sándorral alakított ki. „A sorozat – ideális és távlati szempontból – fel kellene ölelje prózaszövegeink egész tartományát, a XV–XVI. századtól a második világháborúig. Sőt tervünk szerint nemcsak a széprózai szövegek tallózására kerülhetne sor, hanem a drámák, a memoár s a gondolati próza mostoháiban kezelt múltbeli anyagára is” – fogalmazza meg Mészöly.³⁵

Mindkét terv, az újság és a sorozat is plasztikusan mutatja Mészöly történelem-szemléletét, mely kapcsolható az Annales-iskola módszeréhez. Mészöly *Egy jövőendő nemzettudat felé* című esszéjében a Marc Bloch műveinek szemelvényezéséhez előszót író Kosáry Domokost idézi: „az iskola érdeklődése a történelmi földrajztól a vallástörténetig és tudománytörténetig a társadalom, az ember múltjának szinte minden területére, teljes spektrumára kiterjedt”.³⁶ Ehhez – Mészöly megfogalmazásával élve – „az emlékezet megcsapolása” szükséges, melyet a következő módszerrel lát megvalósíthatónak: „Az egyéni, nemzeti önismeret a tárolás és megőrzés őszinteségén múlik. A névtelenek emlékezete felbecsülhetetlen ismeret- és tényanyagot visz magával a sírba. Ennek igazi jelentőségét igazában akkor mérhetjük fel, ha múlt korok spontán feljegyzéseit, naplóit, családi levelesládáit, a helytörténelmi levéltárakat stb. tanulmányozzuk.”³⁷

A múlt dokumentumainak összegyűjtése, a hétköznapi élet regisztrálása, a névtelenek jelentőségének kiemelése a *Megbocsátás* című kisregény Pándzsó nevű városnegyede kapcsán is megjelenik, ahol a pestis áldozatait temették el egy városszerű struktúrában, egyfajta halottak városát létrehozva. A sírváros a helye a pestismajálisnak, amelyet egy bizottság szervezett. „A bizottság mindent számon tartott és számba vett, szájhagyományt, pletykát, a családi levelesládák anyagát, az utódok atavisztikus beidegzéseit, elszólásait, álmait, szokásait, szófordulatait, váratlan és visszatérő déjá vu-it. Évről évre így állt össze ugyanaz a kép valamennyi áldozatról,

³⁴ MÉSZÖLY Miklós, „Egy jövőendő nemzettudat felé”, in MÉSZÖLY Miklós, *A negyedik út* (Szombathely: Életünk Szerkesztősége, 1990), 99.

³⁵ A sorozat sorsának és eseménytörténetének dokumentumai olvashatók a Nagy Boglárka összeállításában megjelent levelezéskötetben: *Séta, évgyűrűkkel. Mészöly Miklós és Szederkényi Ervin levelezése (1970–1987)* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2004), 129–151, 132.

³⁶ MÉSZÖLY, „Egy jövőendő nemzettudat felé”, 89–90.

³⁷ Uo., 98.

noha mégis másképp.”³⁸ Kísértetiesen hasonlít ez az elgondolás Danilo Kiš a *Holtak enciklopédiája* című novellájához, ahol hasonló elvek kapnak teret a hétköznapi emberek teljes életanyagának archiválásakor.

A napló, az archiválás egyik műfaja kapcsán is felmerül a hitelesség és pontosság kérdése. Mészöly a warholi kameráról, az Empire State Buildingről készített film kapcsán írott esszéjében programként fogalmazza meg a minél semlegesebb rögzítés igényét, melyet Tolsztoj naplójának egyik bejegyzéséhez kapcsol:

Az öreg Tolsztoj naplójában van néhány betétszerű oldal. Úgy érzi, semmi sem elég hiteles, igaz és fontos, amit ír vagy írhatna. Mindent újra kell kezdeni; ha egyáltalán folytatni kell. A pontosság legaljára leásni, talán ez marad még. S elhatározza, hogy attól kezdve a lehető legtárgyilagosabban leírja, ami *történik*. Ez is „napló” még – izgalmasan szubjektív –, de elszánásában valami hasonló sejlik, mint amire Warhol kamerája vállalkozik a puszta látvány világában.³⁹

A napló mint az írás műfaja is megjelenik Mészölynél. Hencze Béla, egykori magyar-tanára, barátja kapcsán mondja a *Párbeszédkísérlet*-ben: „Meglehet, hogy az évtizedek óta megírásra váró legmélyebbről jövő emberi konfesszióm, *A naplóm* rejtett ihletője az ő meg nem írt tudatregénye.”⁴⁰ A tudatregény egy olyan férfiről szólt volna, aki nagyon jól ismeri a természetet, totálisan otthon van benne, s a terv nem lehetett független az akkoriban megjelent Szentkuthy Miklós-műtől, a *Praetól* sem. A 80-as évek elején Mészöly Alexa Károlynak négy regénytervéről beszél, s elsőként említi az *Annót*.

Azt hiszem, az *Anno* volt az első, amolyan hangütés. Buda felszabadításától 1956-ig, csaknem háromszáz év sors és esemény kavalkádját szeretném elmondani benne. Magyarországot és kicsit Közép-Kelet-Európáét. Háromszáz év szenvedését és abszurdját, a közép-kelet európai létezés vízióját, a sűrítés és szikárság olyan fokán, ami arra kényszerít, hogy a *Saulus* és a *Film* eredményei alapján próbáljam megépíteni. Végül is valamilyen szintézis-csavarás lenne, de úgy érzem, pillanatnyilag még nincs olyan fegyverzetem hozzá, ami kielégítene.⁴¹

A Szigeti László által készített életútinterjúban a 90-es évek közepén így pontosítja a tervet:

³⁸ MÉSZÖLY Miklós, „Megbocsátás”, in MÉSZÖLY Miklós, *Megbocsátás. Merre a csillag jár* (Pécs–Pozsony: Jelenkor Kiadó–Kalligram Könyvkiadó, 1997), 25–26.

³⁹ MÉSZÖLY Miklós, „Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai”, in MÉSZÖLY, *A tágasság iskolája*, 140.

⁴⁰ MÉSZÖLY Miklós, *Párbeszédkísérlet* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1999), 26.

⁴¹ ALEXA Károly, „Beszélgetés Mészöly Miklóssal”, *Jelenkor* 24, 1. sz. (1981): 7–20.

Ha még élni fogok, és erőm lesz hozzá, szeretném megvalósítani azt a könyvtervet, amely tulajdonképpen ilyesmit célozna meg. Egy napló lenne. De nem amolyan közhasznú és leíró, az én műfajom, ahhoz abszolút nem értek, hanem már a címében is benne lenne: *A napló*. A legmélyebből jövő emberi konfesszió mint műfaj. Nem Egy napló, hanem *A napló*. E könyvben, terveim szerint, a magam kis technikájával idődimenziókkal játszogatnék viszonylag tág terepen, hiszen a történet Buda törökök alóli felszabadulásától máig tartana. Annak a porontynak a naplója legkülönbözőbb vetületekben, aki az *Anno* című írásomban a kénes forrás mellett jön világra, s mert ebben a négyszáz éves naplófolyamatban hol nőként, hol férfiként bukkan elő, az egész egy nemiséget váltogató történetismeret is lenne. 1689-től mondjuk 1989-ig, vagy talán tovább is tágul az időben ennek a megrendítő emberi karakternek az élettörténete.

Ez régi terved, hiszen a számomra emlékezetesebb interjúid egyikében, amelyet úgy a hetvenes évek végén adtál Alexa Károlynak, már beszélsz erről, de akkor, érthető módon Buda felszabadításától 1956-ig kívántad összesűríteni Magyarország és Közép-Európa sorskavalkádját.

Igen, azóta is a szikárság és sűrités olyan fokáról ábrándozom, amelyhez talán sosem lesz megfelelő felkészültségem, de egy ilyen igényű szintézisteremtés íróként végleg kielégítene. Az anyag, ez a hatalmas amőba mindmáig formálódik bennem, de olyan szubjektív és mélyen emberi vízióm van róla, hogy tulajdonképpen a dolgok – velem és számomra – olyannyira ismerősen történnek meg, mintha már régtől megtörténtek lennének. Igen: meg vannak történeve.⁴²

E beszélgetésben vázolt koncepciónak a nyitánya lehet a Mészöly által már nem publikált *A Napló* című írás. Szigeti László így értelmezte a közelmúltban Mészöly terveit:

A megíratlan háborús nagyregényből fakad, ha valóban ebből, Miklós legfőbb írói hiányérzete. A másik pedig abból a meg nem írt magyar panoramatikus nagyregényből, a *Napló* címen dédelgetett munkájából, amely először az 1600-as évektől 1989-ig, majd később 1999-ig tartott volna. Csak hát ezt a másikat idősödvén az első helyére léptette, a háborús regény hiányát váltotta fel egy másikkra. Mintha önmaga életének megírhatatlanságait akarta volna ezekkel megragadni.⁴³

⁴² MÉSZÖLY, *Párbeszédkiérlet*, 72–73.

⁴³ SZIGETI László, „Egérutat keresett magának» (Márton László beszélgetése)”, *Műút* 65, 75. sz. (2020): 21, hozzáférés: 2023.05.05, <https://www.muut.hu/archivum/36130>.

A több száz évet átfogó regény lehetséges kezdő és záró dátumai folyamatosan változtak. Az 5. napló, <Annohoz 1973/75> *Kijegyzések 1975-ig*⁴⁴ címen jegyzett füzetben Kolozsvár szerepel a következő dátumokkal: 1800 táján, majd 1435-ben, 16–17. század.⁴⁵ A kezdő dátum Buda felszabadításának dátuma 1689. A záró dátumként legkorábbi az 1965-os, majd a 70-es évektől egészen 1999-ig változó.

Mind az interjúk, mind a műhelynaplók utalásai alapján látszik, hogy a napló mint kompozíciós nagyforma, mint műfaj, mint egy regény lehetősége is megjelenik egyfajta élettrajzi kontextus keretén belül. Győri Orsolya doktori disszertációjában a mészölyi „magyar Orlando” szövegeiként azonosítja és értelmezi a *Sutting ezredes tündöklése*, a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* és az *Anno* című Mészöly-írásokat. Kérdés, hogy ezek az elsősorban 18–19. századi vendégszövegeket alkalmazó írások kapcsolatban állnak-e *A Napló* tervével, illetve hogy ez a „magyar Orlando”-koncepció bővíthető-e más szövegekkel. Az intertextusok világteremtő, illetve újratemtő funkciójára hívja fel a figyelmet Győri a centenáriumi évében: „A vendégszövegek tehát az atmoszférateremtés eszközei, a letűnt tárgyi világ újrakonstruálódását szolgálják. Közösséget építenek, ahogy ezt a többes szám első személyű »személyes és egyetemes én« kettőse is tette.”⁴⁶

A *Műhelynaplók* időrendet követő szerkezetében az utolsó darabként közölt napló leírása a következő:

14. napló A Naplóhoz

Piszkos, illusztrált fedelű, vonalas, iskolai gyermekfüzet, „talált füzet” lehet. Egyetlen feljegyzést tartalmaz. Méretei 21 x 14,5 cm. Bekarikázott cím, grafitceruzával készült szövegtöredék. A kötet gondozója értelmezésében a most közreadott öt évtizedes kéziratos munka önkéntelenül is önreflexív összegzése.⁴⁷

Thomka a *Műhelynaplók* önreflexív összegzéseként értelmezi azt a szövegtöredéket, amely az egyik utolsó írásként megmaradt regénynyitány egy részének szövegváltozata is:

A Napló-hoz

Különös – szüntelenül úgy érzem, hogy már mindig éltem és merészen új, mégis minden úgy hat rám, mintha először történné meg <velem>. Igen – ez egy befejezhetetlen kezdet álma. Ilyen egyszerű és megnyugtatóan felfoghatatlan.⁴⁸

⁴⁴ MÉSZÖLY, *Műhelynaplók*, 278.

⁴⁵ Másutt *Vér Ambrus hosszú élete*, *Műhelynaplók*, 8. napló. 1978. szept.–1985-ig. *Kijegyzések. Műhelynaplók*. 482.; <Anno-hoz> (Bod András hányattott élete és hátrahagyott írásai 1698–1972-ből), *Műhelynaplók*, 11. napló 1985-ig, *Kijegyzések, Műhelynaplók*, 695.

⁴⁶ GYŐRI Orsolya, „A kulturális emlékezet működéséről”, *Irodalmi Magazin* 9, 4. sz. (2021): 24.

⁴⁷ MÉSZÖLY, *Műhelynaplók*, 928.

⁴⁸ Uo., 893.

Ezt a töredéket Thomka egy 2002-es írásában is közli, akkor a következő kommentárral:

A meditáció nem folytatódik, a nagybetűs fogalom a régi tervet idézi és a megfáradt jegyzetíró szemlélődéséről hoz hírt. A tapasztalati fikció megbecsülése ellenére az elképzelt művet nem a személyesség formájának, hanem alternatív regénynek szánta. A *napló* látomása egy műfaji konvencióktól elszakadó beszédmű és szövegszerkezet volt, amely nem az imaginációval, inkább a történeti elbeszélésformákkal tartott volna kapcsolatot: sajátos történetismeretnek szánta. A szerző által eltervelt formában nem készült el, körvonalai, imaginárius nyomai alapján valamiképpen, a legkülönfélébb források egybeolvasásával mégis rekonstruálható az életműből.⁴⁹

A *Napló-hoz* című talált szöveghez kapcsolódik textológiailag is, egyfajta folytatásként az a nem publikált, kéziratban, pontosabban gépiratban maradt írás, mely a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában a Mészöly-hagyatékban található az Analekta feliratú dobozban.⁵⁰

A Mészöly által itt használt hármastorozat a személyes naplónál sokkal tudatosabb szerkesztést mutat, illetve a mottók a talált szövegek fontosságát is állítják, s éppen a személyesség mibenlétét járják körül. A mottók előfordulása szórványos Mészöly írásaiban. A regényeknél használ egy-egy idézetet: az *Atlétánál* egyet, a *Saulusnál* kettőt, a *Filmnél* nincs mottó. Kötetkompozícióknál, a *Volt egyszer egy Közép-Európánál* használ, rövidebb írásoknál ritkán, például *Teréz krónikája*, *Megbocsátás*, *Fakó foszlányok*. Külön téma lehetne ezek vizsgálata az irodalmat magát is tárgyának és alapanyagának tekintő alkotó esetében. Tehát Mészöly ritkán használ mottót, akkor is jellemzően egyet, a három mottó kivételes, s ezek a választott szövegrészek egymással is párbeszédbe kerülnek, miközben a munkaszakasz egyik állomásáról, a választás előtti variabilitásról is szólhatnak.

A *Napló* című, kéziratban maradt töredék első mottója: „Miért van a valami, miért nem inkább a semmi?” Schelling. A gondolat a Szigeti-féle interjúban is felbukkan, a megismerés lehetőségeit tárgyaló részben:

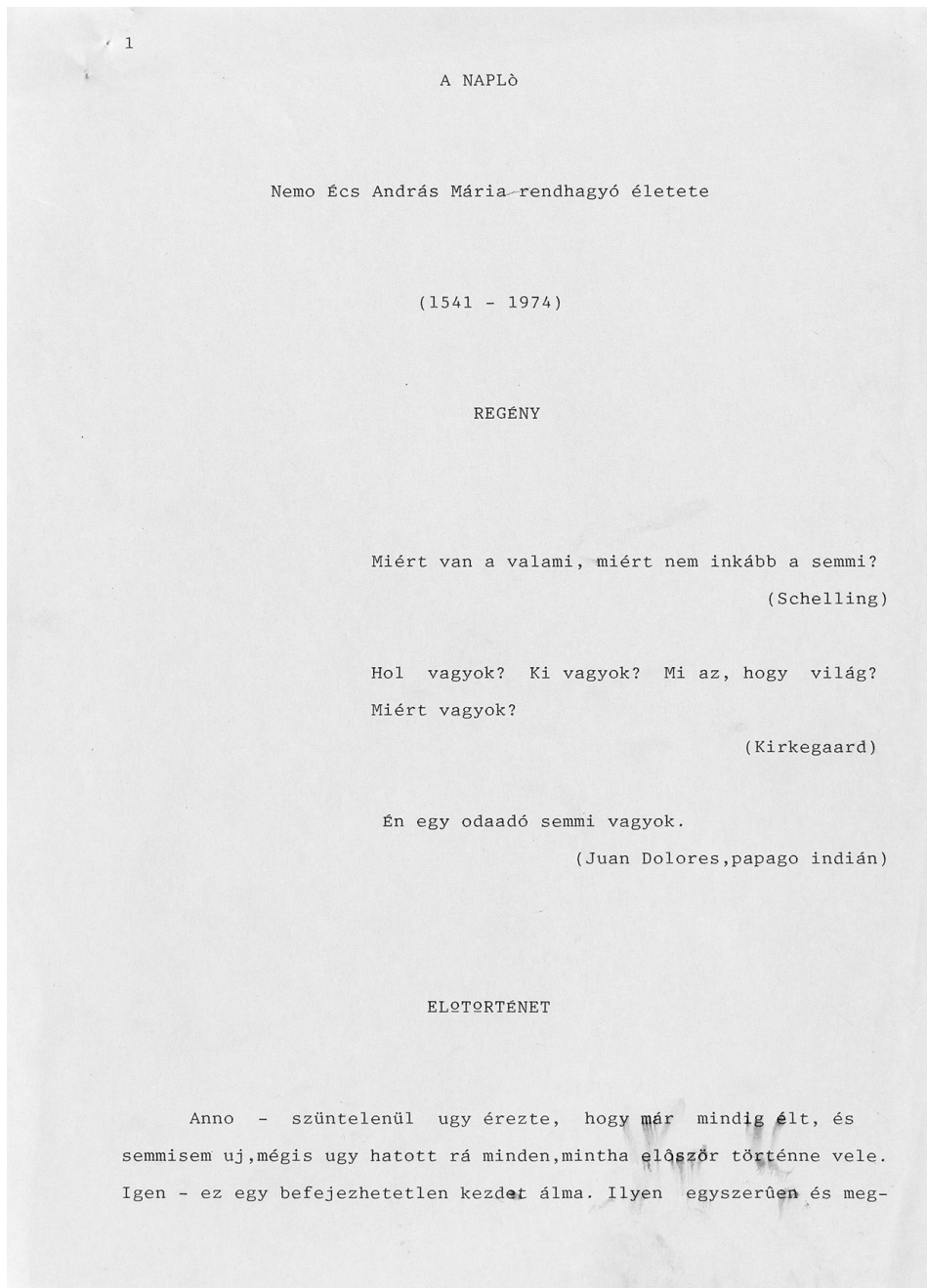
Hogy is mondja Lao-ce? Harminc küllő együtt tesz ki egy kereket, de a kerék használhatóságát éppen a küllők közti nemlét biztosítja.

[MM]: Az élet használhatóságát teszi valami, ami semmi. Miért van a valami, miért nem inkább a semmi? – kérdezi Schelling. Vagyis valami olyasmit érhetek majd utol, ami kívül esik a megfogalmazhatóság határán.⁵¹

⁴⁹ THOMKA, „Kijegyzések, beragasztások...”, 10.

⁵⁰ Köszönettel tartozom a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának a kutatás lehetővé tételéért és a közléshez való hozzájárulásért. Különösen köszönöm a Mészöly Miklós Egyesületnek, hogy hozzájárult a kézirat közléséhez és a közlési díj kifizetésével is támogatta azt.

⁵¹ MÉSZÖLY, *Párbeszédkísérlet*, 222.

1. kép Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Mészöly-hagyaték
(naplósám: 2010/27), *A Napló* című gépirat első oldala

2

nyugtatóan felfoghatatlan. Próbáljuk elképzelni magunkat az ő helyzetében, - azt a kimondhatatlan közéletet, hogy ha akarsz (persze, nem akarsz, csupán akarva van) - hogy te vagy a kő, a falnak támasztott seprű árnyéka, a baltával meghasított fakéreg sebhelye, egy akármiilyen orgazmus utolsó pillanatának a görcse, egy transzvesztita hajnali ébredése, mikor sugárzó és kétségbeesett bizonytalansággal reménykedik, hogy most vagy sohasem fog tudni elszakadni a földtől, attól a kritikus hymen zónától a láthatár szélén, ahol minden izmosan véres, - s kinéz az ablakon egy most születő tájba, s látja, hogy szembejön vele egy vak ló Budáról, ahol több mint négyszáz éve rettentő harcok dúltak, a kő kövel morzsolódott, az árnyék porba marta magát és kirajzolt egy arcot, mely nem hasonlított semilyen korábbi-ra - most mondjatok el egy Miatyánkot ! mielőtt a nap felibe osztaná magát, mint a kentaurok és a hold a zászlón, és megkezdődne egy befejezhetetlen kezdet álma... A lovat, aki szembejön Budáról, mintha már az idők első kőtáblája előtt feldiszitették volna csengőkkel, köszöntőkkel, színes szalagokkal, nehéz fémveretes bőrpáncéllal, hogy ne fogjon rajta nyíl, kard vagy golyó, sebezhetetlen legyen, mint az időtlen tanúk. És mindezzel együtt vak. Az elnémult elbeszélő mégis zavarban van, hogyan viszonyuljon hozzá, - egyáltalán, szó se volt róla, hogy bebotorkáljon a történetbe, csupán itt van, és bebocsátást kér. De hát kiről, kiktől van itt szó? A lóról és az elhagyott lovasáról, a hajnali kentaúr ébredőről, egy kimondhatatlan közérzetről, vagy egy hasonlóképpen felfoghatatlan elbeszélőről, aki maga is tanácstalan, s mielőtt bármihez nyulna, bármit meg akarna fogni, - előbb megdermeszti valamennyiüket, hogy a maguk külön törvénye szerint élni tudjanak?! Nem reménykeltő előtörténet. Az elbeszélő megnémul, a ló vak, akik élnek, halottak, hogy megszülethessenek... Nehéz lesz itt bármiről igazat hazudni. A kő kövel morzsolódik, az árnyék porba marta magát - meglehet, hogy így vésődik ki az utolsó kőtábla?

2. kép Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Mészöly-hagyaték (naplósám: 2010/27), *A Napló* című gépirat második oldala

A töredék élére választott mottók Mészöly értekező írásaiban, esszéiben is megjelennek, sőt a Schelling- és a Kierkegaard-idézet össze is kapcsolódik: „Ahogy Schelling szólítja meg a gyermekséget vállalni kénytelen filozófiát: »Miért van a valami, miért nem inkább a semmi?« S amit majd Kierkegaard így szubjektivizál: »Hol vagyok? Mi az, hogy világ? Miért vagyok?«⁵²

A harmadik mottót négyféle formában, több helyen használja Mészöly. Az első forma, mikor jegyzetként szerepel „Jegyezzük fel: Juan Dolores papago indiántól való ez a Szent Ferenc-i mondat – *Én egy odaadó semmi vagyok.*”⁵³ A *Kortársban* már 1984-ben, majd *A pille magánya* című esszékötetben 1989-ben jelenik meg.

Egy másik változatban a pápalátogatás kapcsán írott esszéjében is idézi ezt a mondatot 1991-ben: „Nem Szent Ferenc – csupán egy kortársunk, Juan Dolores papago indián mondta ezt: »Én egy odaadó semmi vagyok.«⁵⁴

A *Magyar Hírlap*, a *Gazeta*, a *Lidové Noviny* és az *SME* közös Közép-Európa mellékletében a bizalom teológiájának kidolgozására tesz javaslatot Mészöly, s a mottót is tartalmazó idézettel zárja írását. „Olyan teológia szavait és rítusait kellene megtárlálnunk, ami ember és föld bizalmi szerződésére támaszkodik; »keresztényien újpogányul«. Juan Dolores papago indián mondta: »Én egy odaadó semmi vagyok«. Más hang ez, mint amit megszoktunk, és Assisi óta elfelejtettünk.”⁵⁵

A harmadik szövegváltozat további értelmezést is tartalmaz, s írása végén helyezi el Mészöly. „Juan Dolores papago indián mondta: »Én egy odaadó semmi vagyok.« Más hang ez, mint amit megszoktunk, és Assisi óta elfelejtettünk. A bizalom eszköztelenül szegény, és ez a pompája. Vagy van, vagy nincs. A föld szól így, és az égtiszta forrás. Ahonnan a ballada vallomása is merít.”⁵⁶ Ugyanez a változat szerepel *A „nemzeti önkritika” – és „keresztény értékeink” dilemmái* című írásának utóiratában, melyet 1994-ben publikál kötetben és ennek egy szövegváltozata az 1996-os Közép-Európa mellékletben megjelent írás.⁵⁷ Ezekben az alkalmi, aktuálpolitikai, egyház- és valláspolitikai írásaiban következetesen a lezárásban helyezi el *A Naplóban* mottóként használt mondatot, mely így a teológia kapcsán írott eszmefuttatásnak és a közélet elemzésének is egyaránt konklúziójává válik.

⁵² MÉSZÖLY Miklós, „Labirintusok (Ciprusi törmelék)”, in MÉSZÖLY Miklós, *Otthon és világ* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1994), 492.

⁵³ MÉSZÖLY, *A pille magánya*, 142, MÉSZÖLY Miklós, „Érintések”, *Kortárs* 28, 5. sz. (1984): 717–726, 725; MÉSZÖLY Miklós, „A bizalom teológiája kidolgozásra vár”, *Magyar Hírlap*, 1996. szept. 28, 16.

⁵⁴ MÉSZÖLY Miklós, „És leszáll Babilonban...”, *168 óra*, 1991. aug. 20., 15.

⁵⁵ MÉSZÖLY, „A bizalom teológiája kidolgozásra vár”, 16.

⁵⁶ MÉSZÖLY Miklós, „»Keresztény értékeink.« Bulányi Györgynek szeretettel”, *Magyar Hírlap*, 1993. febr. 6.

⁵⁷ MÉSZÖLY Miklós, „A »nemzeti önkritika« – és »keresztény értékeink« dilemmái”, in MÉSZÖLY, *Otthon és világ*, 179.

A *Hallod-e a kutya ugatását?*⁵⁸ című, 1975-ös francia–mexikói film főszereplője Juan Dolores. A film egy napot mutat be. Az indián, míg fiát az orvoshoz viszi, elmeséli neki az életét. A mexikói indiánnak mindent egy nap alatt kell leélnie, mert a holnap teljesen bizonytalan. Ez az egész élet idejét egy napba sűrítő koncepció rokon Mészöly prózai víziójával, ahol a sűrítés és a tágítás egyszerre van jelen. A Mészölynek olyan fontos, sokat idézett mondat továbbél Györffy Ákos költészetében, prózájában.⁵⁹

A napló mint műfaj kezdetei a középkor végéhez kötődnek, rendkívül sok változata van, és esetleges irodalmi értéke mellett a személyes élettörténet, illetve a környezet, s az események fontosak benne. Philippe Lejeune, az önéletrírás és a napló műfajának egyik legfontosabb teoretikusa így fogalmaz: „Az egyik elengedhetetlen feladat épp az lenne, hogy függesszük fel az »érték« kultuszát, hogy teljes gazdagságában és sokrétűségében foghassuk fel a létező dolgokat. Leltározásra, nyomozásra van szükség, na és arra, hogy feladjuk végre azt az illúziót, hogy vannak olyan műfajok, amelyek rendszerét az időn kívül fel lehet vázolni.”⁶⁰ Lejeune gondolataival és szándékával hasonló Mészöly elképzelése az idézett *Régi Újság* példáján. A leltár és a nyomozás Mészöly prózapoétikájának terminusaiként is működő fogalmak.

Balassa írja, hogy Mészöly „valójában a *Film* mélyebb, anonim historikus szerkezetéből újítja meg művészetét”⁶¹ Erről az anonim historikus anyagról a *Műhelynaplók* leltárai, listái és gyűjtései is tanúskodnak. Gyáni Gábor a múlt személyes átélésének fontosságát emeli ki a napló műfajával kapcsolatban:

A napló a legszemélyesebb, a legintimebb megnyilatkozási forma, amely – kevés kivételtől eltekintve – nem valaki más számára íródik. Ezért megformált-sága, a mondanivaló külső referenciákhoz való igazítása a napló esetében a legkevésbé nyilvánvaló. A napló fő értéke nem a történelmi múltra vonatkozó „elsődleges” adatok, hanem a szubjektív történelem úgyszólván primer dokumentálásában rejlik. [...] A naplót és a többi hozzá hasonló dokumentumot az teszi kivételesen becsessé, hogy a bennük foglalt információk a múlt személyes átéléséről szólnak.⁶²

⁵⁸ *¿No oyes ladrar los perros? / Hallod-e a kutya ugatását?*, rendezte Francois Reichenbach, 1975. A forgatókönyvet Carlos Fuentes írta. Magyarországon 1977-ben mutatták be.

⁵⁹ GYÖRFFY Ákos, „Juan Dolores”, *Élet és Irodalom* 46, 49. sz. (2002): 18; GYÖRFFY Ákos, *Akutagava noteszéből* (Budapest: Ulpius-ház, 2004).

⁶⁰ VARGA Róbert, „Írásmódok leleplezése. Interjú Philippe Lejeune-nel”, *Fosszília* 1–4. sz. (2002): 125–131, 127, hozzáférés: 2023.05.05, http://acta.bibl.u-szeged.hu/8617/1/fosszilia_2002_1_4_125-131.pdf.

⁶¹ BALASSA Péter, „A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma”, in BALASSA Péter, *Észjárások és formák* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1985), 114.

⁶² GYÁNI Gábor, „A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása”, in GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000), 149.

A napló által lehetséges és szükséges énelbeszélés kikerülésének hátterét Thomka a *Párbeszédkísérllet* című életútinterjúról írva vázolja:

Az első személyű megszólalás akadályát, a biografikus én előtérbe állítását nemcsak az individuum est ineffabile gondolat jelenti nála, hanem az a meggyőződés is, hogy az irodalmi fogások sokaságáért éppen azért kell megküzdeni, hogy a személyességet és az érzelmi önkifejeződést eltávolítsuk magunktól. Vagy, hogy „helyesbítsünk a túlburjánzóan gazdag magunkra vonatkoztatottságon” (117). Mészölynek a vallomásos megszólalással kapcsolatos kételye azzal járul hozzá közvetetten művészetének megértéséhez, hogy felerősíti a személytelen hangok és az énen túli látószögek keresésének jelentőségét prózájában.⁶³

A szubjektumelméleti, metafizikai kérdésselvetések egy több száz évet élő, nemet is váltó történetben elég tágasra rajzolják a lehetséges figura keretét, akinek a család- és a keresztnéve is dupla: Nemo Écs András Mária. Az *Anno* (magyar Orlando)⁶⁴ egyszer szerepel ebben a formában a *Műhelynaplók* jegyzeteiben, de a nemet váltó történet nagy valószínűséggel a woolfi Orlando-történetre utal. „Woolf Orlandója, ahogy Mészöly *Anno*-tervének, a *Száz év magány* időszerkezetének is inspirációs forrása. Woolf regényének mintájára hosszabbítják meg a szereplők életidejét, akik – mint ahogy Matinka nénit nevezik a *Családáradásban* – az »Idők tanúi«-vá lehetnek, és megállapíthatják, hogy az időnek nem a változás, hanem az állandóság az alapelve.”⁶⁵ Láng Orsolya írja a *Párbeszédkísérllet* új kiadásának margináliájában *A napló* tervet továbbgondoló megtörténtség kapcsán: „Nem a kronoszban él, az egyirányú időben, hanem a kairoszban, ahol mind otthon van, aki valaha létezett.”⁶⁶

Ahogy Lejeune megállapítja, a napló „töredékes írásforma”.⁶⁷ Mészöly pedig épp azt a műfajt találja meg a naplóformában, ami jellegénél fogva sosem befejezett, lezárt, hanem autentikusan töredékes.

A napló műfaja és az igazság kérdése szorosan összekapcsolódik. Mészöly az „igazat hazudni” szó szerkezettel egy olyan oximoront használ, amelyben az ígének és tárgyának ellentétes jelentése a fikció megkérdőjelezéséhez vezet. Az ellentmondó,

⁶³ THOMKA Beáta, „A saját történeten kívül, belül: Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérllet*”, *Jelenkor* 42, 10. sz. (1999): 1070.

⁶⁴ MÉSZÖLY, *Műhelynaplók*, 874.

⁶⁵ SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 613; GYÖRI Orsolya doktori dolgozata, különösen *A woolfi Orlando idő- és térszemléletének összefonódása krónikás elbeszélőjének speciális szerepkörével; a woolfi és a mészölyi koncepció hasonló vonásairól* című fejezet, hozzáférés: 2023.05.05, <http://doktori.btk.elte.hu/phil/gyoriosolya/diss.pdf>.

⁶⁶ MÉSZÖLY Miklós és SZIGETI László, *Párbeszédkísérllet*. 2. megjegyzetelt kiadás (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2022), 86.

⁶⁷ Philippe LEJEUNE, „Hogyan végződnek a naplók?”, in *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiából*, szerk. Z. VARGA Zoltán (Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 2003), 215.

illetve egymást kizáró fogalmak egységet alkotó, szoros szintaktikai kapcsolatával erős belső feszültség keletkezik. A címpozícióba helyezett napló, majd a műfajmegjelölésben ennek a fikciós jellegét kiemelő regény között is van némi feszültség. Néhány további példa a kéziratból: „a befejezhetetlen kezdet megnyugtatóan felfoghatatlan”. A szereplők megdermednek, hogy élni tudjanak. Az elbeszélő elnémult, az időtlen tanúként szereplő ló vak. A mézőlyi ellentétek teremtette feszültség hozza létre a regénynyitány atmoszféráját.

A lómotívum, mely rendre ott van Mészöly számos írásában a történeti víziók részeként, itt az idők tanúja, bár vak. A lónak sok helyen hangsúlyos helye van a Mészöly-prozában, elsősorban ezekben az írásaiban: *Ló-regény*, *Szárnyas lovak*, *Nyomozás*, *Film*, *A kitelepítő osztagnál*. A vak ló a *Saulus* történetét is felidézi. A ló több száz évre visszamenően a hétköznapiok része volt, alkalmas a tér mellett a különböző történeti idők megjelenítésére is. „A ló a hagyományos világkép szerves része volt, nosztalgiával is gondolhatunk ma rá.”⁶⁸ A *Napló*ban botorkáló vak ló Ady *Eltévedt lovasát* is felidézi. Ott ló és lovasa együtt tévednek el a sűrűben, a bozótban. Mészölynél a feldíszített, sebezhetetlen ló elveszítette lovasát, s nélküle jön Budáról.

A *Napló* cím műfaji megjelölés is, a szöveg viszont nem követi a napló műfaji sajátosságait. Az időbeli elhelyezés a rendkívül tág 1541 és 1974 között definiálódik. Buda török kézre kerülésének éve a kezdő dátum, s 433 évvel későbbi a záró,⁶⁹ mely Mészöly legfontosabb és leghosszabb nyugat-európai tartózkodásához, a berlini évhez kapcsolható.⁷⁰ Az egyik nemzeti szinten, a másik a személyes élet szintjén egy meghatározó változás. Nemcsak az életidő, hanem az identitás is tág keretet kap e töredékben. Sok és sokféle paratextust tartalmaz a kézirat, a cím, az alcím, a műfaji megjelölés, a mottók egy nagyívű történetet ígérnek. A főcím műfaji megjelölését felülírja, kiegészíti a regény műfaja, s az alcímbe szereplő kettős nemű szereplő rendhagyó élettörténete. Az előtörténetben az elbeszélő elnémul, majd megnémul, a töredék értelmezhető az írói munka befejezésének bejelentéseként. Az önreflexív, összegző gesztus mellett ez a regénynyitány a befejezhetetlenség és a befejezettség tudása és epilógusa is. Az önéletírás, a napló a személyes emlékezés műfajai: a személyesség és a múltreprezentáció különböző szempontjai jelennek meg benne. Heller Ágnes önéletírás-tipológiája szerint Láng Orsolya Mészölyt az önéletrajzi elbeszélő növényi alkattípusához köti. Organikus, kontinuus és közösségi. „Kifejele zárt, befele nyitott.”⁷¹ A Mészöly által tervezett *A Napló* a történelem társadalmi

⁶⁸ KÁROLYI Csaba, „»Ó, a lovak!« Mészöly Miklós és a megíratlan ló-regény”, *Élet és Irodalom* 65, 3. sz. (2021): 13.

⁶⁹ A *Műhelynaplók*ban szereplő dátum záró időpontja két évvel korábbi, mint a töredékben, viszont a kezdődátum 1698, mely még jóval Buda felszabadításánál későbbi: „Bod András hányatott élete és hátrahagyott írásai 1698–1972”, 695.

⁷⁰ „1973–1974: Egy évet tölt Nyugat-Berlinben (Akademie der Künste)” THOMKA, *Mészöly Miklós*, 177; „Mészöly 1974 áprilisától egy évet tölt Nyugat-Berlinben DAAD-ösztöndíjjal.” SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 670.

⁷¹ MÉSZÖLY, *Párbeszédkísérlet*, 2022, 91.

nemeket és történelmi korokat a maga pluralitásában tárgyaló elképzelése, mely töredék voltában különösen sokfelé nyitott. A kézirat közlése reményeim szerint tovább árnyalja a Mészöly regényterveiről kialakult képet. A személyes és a kollektív emlékezés szempontjából elgondolkodtató irodalmi párhuzamok is kínálkoznak köré: Mészöly kortársának, Pilinszkynek a vertikális regénye *Önéletrajzaim* címmel⁷² szintén egy befejezetlen és töredék voltában is erőteljes próza, mely a centenárium évében az összes kapcsolódó írással együtt külön kötetként jelent meg.⁷³ A Mészöly tanítványának is számító Nádas Péter pedig folyamatosan az önéletírás különféle formáját valósítja meg, legmarkánsabban az *Egy családregény vége*⁷⁴ című regényében, a *Hazatérés* című esszéjében, az *Emlékiratok* könyvében és a *Világló részletekben*.

Mészöly jellegzetes és kedvelt gondolat- és stílusalakzatát, az oximoront, az ellentétes értelmű szavak szókapcsolatban való szerepeltetését haladja meg és terjeszti ki a szöveg legtöbb részére ebben a töredékben, ami csupa ellentmondásra épül. Mészölynek e kéziratban maradt töredéke a performatív és rituális önfelszámolás gesztusaként is értelmezhető, az életmű tudatos lezárásának és a megvalósulatlan tervek részleges létrehívásának.

⁷² PILINSZKY János, *Önéletrajzaim. Szövegváltozatok, töredékek, fogalmazványok, interjúk*, kiad., utószó BENDE József (Budapest: Magvető Kiadó, 2021).

⁷³ A *Figyelem és felelősség. Mészöly és Pilinszky 100* című konferencián (Budapest, 2022. május 12–13. ELTE/PPKE) a két regényterv párhuzamait vizsgáltam: *Ami személyes, és ami közös (Mészöly Miklós: A Napló és Pilinszky János: Önéletrajzaim)*.

⁷⁴ NÁDAS Péter, *Egy családregény vége* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977); „Hazatérés”, *Jelenkor* 28, 11. sz. (1985); *Emlékiratok könyve* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986); *Világló részletek: emléklapok egy elbeszélő életéből* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2017).